

8.

Beretning

om

overtro og heksekunster

i Vang, Valders, i Norge.

Ur Nordiska museets arkiv.

1.

Troldkjærringer og heksekunster.

Blandt de mange overtroiske sætninger, som gjennemgående har hersket blandt Vangsfolket, er vistnok ingen så seiglivet som den om troldkjærringer og heksekunster.

Således er her enkelte bondekoner, som har ord på sig for at »have troldkat», og som ved hjælp af den og visse hekseformularer kan bevirke først og fremst usædvanlig megen melk af sine egne kjör, og dernæst bringe melk fra andenmands kjör, hvis eier isåfald får et tilsvarende mindreudbytte.

At der af et sådant forhold desværre kan opstå ufordragelighed naboer imellem, er så omtrent en selvfølge, ligesom at de stakler, der har fået ord på sig for at »have troldkat», og som derfor benævnes troldkjærringer, ofte er udsatte for spot og hån, ja endog håndgribeligheder af nogen, som tror sig forurettet ved deres kunster.

Mange påstår at have seet troldkatten i dens virkelige skikkelse. Min husmand, Tron Östeinson, omtalte det ofte således: »En solvarm dag i juni måned 1860 fulgte jeg Gunhild Stubstak — således benævntes en gammel kjendt troldkjærring — til sæteren, og ret som det var humpede en grå, bustet tingest, af størrelse som en mands hoved, jevntemed Gunhilds fødder. Den havde store, spillende øine, to små fødder, stolte og stive som træpinder, men ører lig en almindelig markmus.»

Atter andre vil vide, at troldkatten kan lade sig bedrage, når den af mesterinden, troldkjærringen, sendes ud på »operationer». Den skal nemlig være svært lydhør overfor det *sidste* ord, som blir talt til den, men derimod slet ikke så nøieregnende med det foregående. Således havde tjenestegutten hos en vis troldkjærring, tidligere en St. Hansmorgen lagt sig på lur, og fik da se, at, idet hun tog låget af et melkespand, kom troldkatten tilsyne og modtog følgende ordre:

»Sanke og dra, sanke og dra melk af alle mands vårbore-kjör.»

Tjenestegutten skyndte sig umiddelbart derpå at sige:

»Sanke og dra, sanke og dra småsten og grus.»

Så havde tjenestegutten endvidere lagt mærke til, at troldkjærringen havde for skik hver aften ved sengetid at sætte på kaminen en stor kobberkjedel, som hver morgen sås fyldt til randen, uden at han egentlig kunde forstå, hvorfra al melk var kommen; men, mærkelig nok, *den* St. Hansmorgen var kjedelen halv fuld med småsten. Da forstod tjenestegutten, at troldkatten havde gået feil, idet at den for skarpt havde lyttet til de sidste ord og som følge deraf bragt sten istedenfor melk.

En anden måde, hvorpå troldkjærringen siges at have fordel af sine kunster, er, at hun på nattetide St. Hansaften lister sig hen til naboens kjör, som på den tid af året pleier ligge i det fri, napper en hårdet af hver enkelt ko, bestryger dens hoved, hals og ryg, løfter det ene forben op samt pirkler til sig det snaus, som kan være indpakket mellem klövene, putter det og hårdotterne i den såkaldte troldpose. Så skynder hun sig hjem, tager en fladbrödleiv fra staburet, lægger den på glöderne i kaminen, beströr brödleiven

först med salt og dernæst med hårdotterne og snauset fra naboens kjör, skriver så med venstre pegefinger nogle snirkler og tegn, hvis udseende og betydning jeg ikke har kunnet opspore. Sikkert er det dog, at det således tillavede bröd blev i en yderligere blanding med salt givet kjörene, som derved troedes at skulle give usædvanlig megen melk.

Også vil man vide, at efter en sådan behandling mærkes ikke blot vantrivsel på de kjör, som har været gjenstand for troldkjærringens natlige visit, men at disse kjör hele sommeren igjennem gav melk, hvori millioner smådyr (bakterier) var at se.

En sådan tildragelse som kjörenes vantrivsel og en mængde smådyr i melken indtraf hos mig i 70-årene. Men ihvorvel jeg gjorde mig flid med at give sligt noget som det om bakterier den eneste fornuftmæssige forklaring, gik det dog på samme tid i folkemunde, at »troldkjærringen», som på nattetide var seet at drive sit spil med mine kjör, gav årsag til det hele.

Også troldkjærringdötre skal gennem en saks, stukken i en grindstolpe, kunne melke naboens kjör, forsåvidt som de har »noget bag öret» til samme, melke endog blodet af koen, såat hun lå död på pletten. — I parentes sagt, stod disse slags dötre i höi kurs hos nogen gnierpind af en enkemand eller en robust gårdmandssön, der i kravet til en vordende hustru satte mer pris på, at hun årlig havde et helt hestelæs smör at sende til Kristiania-marked, end hygge ved en forresten huslig og snil kone. Nok er det, at de allerfleste af troldkjærringdötrene blef gifte, en hid, en anden did langveis bort. I nærheden af deres hjem var det ligesom at ingen brav gut vilde have noget med dem at gjöre. —

De allersværeste troldkjærringer, de, som havde været i kirken St. Hansnatten og gjort kontrakt med f—n, melkede meget ofte naboens kjör. Hun stod da udenfor fjösdören og holdt ikke op för blodet kom. Derfor måtte man være forsigtig med at kjöbe smör hos fremmede, for det kunde gjerne være tillavet af sådan melk. For at undersøge dette, måtte man have en prøvekniv, der var smedet tre torsdagskvelder på rad. Skar man med den i smörret, kom blodpletter tilsyne, dersom det var sådant smör.

En nok så sikker måde at få vide, hvormange troldkjærringer der fandtes i et sogn, var den, at to eller flere gutter gik i kirken St. Hansnatten. Når de kom henimod kirkeporten, skar de hver sin græstørv, lagde den på bare hovedet, gik så ind i kirken og satte sig på forreste bænken, hvorhos det strengt måtte iagttages, at de ikke fik give den ringeste lyd fra sig, ja knapt nok blinke med øiet, men trygt og roligt afvente scenens fuldbringelse.

Såsnart midnatstimen indtraf, hørtes et forfærdeligt brag, som om kirken var færdig at briste, og straks derefter kom tilsyne en mængde dyreskikkelser, der på det nærmeste lignede hunde og katte, men hvis øine, tænder og gab var så frygtelige at se, at gutterne omtrent stivnede af skræk. Men just da kom det an på at være standhaftig, d. v. s. man måtte være ligeså ubevægelig som en stenstøtte, for skete ikke det strengt nøiagtig, da blev følgen ikke alene den, at ingen troldkjærringer lod sig se, men gutterne kunde derhos gjøre regning på at blive krøblinger for livstid. Holdt de derimod lykkelig og vel ud til dagbrækningen, se da kom troldkjærringerne i flok og følge med hver sin troldpose under venstre arm. En af gutterne, som ved den anledning fik se sin søster gå forrest i rækken, udbrød: »Er du der du me då Berit vår!»

Ligesom der var troldkjærringkunster, gaves også visse »modkunster», d. v. s. man kunde foretage *åtgjerder* eller forholdsregler, hvorved hine kunster ikke alene blev virkningsløse overfor den, på hvem de var myntet, men de kunde endog falde tilbage på den, af hvem de var satte igang. Havde en troldkjærring f. eks. »gjort ilt» på naboens kjør, heste, får og grise, da kunde man skikke sådant noget tilbage ved i al hemmelighed at tilvende sig et lidet udklip af vedkommende troldkjærrings skjørt, tænde ild på det, og lade røgen hvirvle over de forheksede kreaturer.

En anden måde hvorpå åtgjerd eller »skikke tilbage» ikke var mindre virksom end den foregående, blev udført således: man bare simpelthen gik til den mistænkte troldkjærring og bentfrem sagde

hende, at hvis ikke de forheksede kreaturer straks blev bra igjen, skulde der hænde »noget af hvert». Sådan henvendelse kaldtes at *åbry*.

En tredje og sidste måde var den, at man lagde krudt og kugle i et gevær, hvis lakiste (kaliber) var smedet på syv St. Hansaftener, tegnede troldkjærringens figur på en fjösdör, der vendte mod öst, skrev hendes navn under, og affyrede geværet med de ord:

»Nasablo at blöde, kjæken at böde.»

Fölgen blev, at vedkommende troldkjærring måtte blöde svært meget næseblod, og ovenikjøbet fik hun et skudhul i venstre kind, der senerehen gik over i en styg svull, som ikke engang den faderlige heksemester kunde læge mere fuldstændig, end at »hul i kjæken» for bestandig blev der.

Ved hjælp af »svartebogen» og metal, der St. Hansaften var skrabet af kirkeklokken, kunde enhver som helst blive heksemester. Til den ende skrev vedkommende sit navn på en papirstrimmel, beströede den med det afskrabede klokke-metal, roede ud på et vand, sænkte papirstrimmelen ned på et dybt sted og sagde:

»E vil inkji meir sjå Guds nåde, æn e vil finne atte dette metalle her på vatne.»

En sådan »selvlavet» heksemester kunde »gjøre åt» for al slags sygdom og værk hos mennesker og dyr, »vise igjen» tyven med de stjalne sager, o. s. v.

Ved heksekunster at tvinge tyven tilbage med de stjalne sager er nu tildags en aflægs kunst, og jeg har ikke kunnet få spurgt, at den er benyttet siden en mand i Vang for over 50 år siden lod heksemesteren tvinge tyven tilbage med en stjålen kohud. Men aldrig såsnart tyven, sved og anpusten som en fordreven blæsebælg, kom og meldte at have »fundet» en kohud, rev en gris maven ud på to kjör for den mand, for hvem heksemesteren tvang tyven. Både denne og hin skulde fra den dag af blet ræd ved således at tvinge tyven.

Derimod har jeg hört, at nogen eks-troldkunstnere endnu den dag i dag benytter efterstående formularer.

For tandpine:

»Gud give mig lov og lægens tunge til at læge dine tænder, som Jesus lægte sin moder i barselnød. I navn Gud Fader, Søn og Helligånd.»

For blødning af en overskåren pulsåre:

»Stat blod, stil blod, stat så stil som Jesus stilde Jordans flod. I navn» o. s. v.

For mareridt (krampe):

»Tre søstre var budne at sidde på brudbænken, og alle havde røde tråde, den ene bat, den anden vat, den tredje spytted mareridt i salt. I navn» o. s. v.

For »knart» (udvækster) i huden på heste og kjör:

»Jesus og St. Peder mödte en hest og to kjör, som havde knart. Blås disse knart fra min Faders skabning, sagde Jesus til Peder, blås den i veir og vind, ind i svarteberget. I navn» o. s. v.

2.

Varsler og mærker på lykke og ulykke, glæde og sorg.

1. Når det klör i höire öie, skal man få glæde; klör det derimod i venstre öie, skal man få sorg.
2. Når det klör på tommelfingerens ytterste led (fejingsledet), skal man få glæde; klör det derimod på den mitterste (ufejingsledet), skal man få sorg.
3. Når det klör i næsen (nasahug), kommer der fremmede til gårds.
4. Når det klör i den höire hånd, får man snart penge; klör det derimod i den venstre, får man give penge ud.
5. Kommer gjögen så tidlig på våren, at den galer på bar kvist, skal det år blive mange frugtsommelige koner.

6. Galer gjögen længere end til den har seet den første hö-sæte (12 juli), skal det år blive få barnefødsler.

7. Når raven skriger over en flok får, og den derhos flyver mod nord, skal ulven ikke være langt borte.

8. Følger ræven efter jæteren og hans kreaturer på beite om våren, vil ulven eller bjørnen komme til ham, eller der vil ramme ham en anden ulykke.

9. Følger derimod svalen ham, vil det gå ham godt den dag.

10. Stanges fårene meget, skal det snart blive stormveir.

11. Skriger skjæren i nærheden af et hus, eller den sidder på dörhellen, skal der snart komme fremmede.

12. Når skjærerne slås med hverandre, skal der snart blive uvenskab i nabolaget.

13. Ser man skjæren i höet om hösten, er det omtrent det samme, som at al avling kommer vel i hus.

14. Skriger skjæren enten för solens opgang eller efter dens nedgang, er det stedse forbud på en eller anden ulykke.

15. Flyver skjæren over et hus efter solnedgang, skal huset være opbrændt för året er omme.

16. Når ræve, kråker eller ravne følger efter et lig, har dette været et ugudeligt menneske.

17. Dersom den første orm man ser om våren er sort, skal man få sorg i det år.

18. Sprætter ilden ud af kaminen, skal der snart komme fremmede.

19. Når man hugger tömmer til et hus, må man aldrig bruge noget dertil, hvorpå der er brandkvist eller ildkvist (kvist, som er böiet mod jorden). Tager man sig ikke iagt derfor, vil huset brænde op engang. Brænder huset, og der findes en brandkvist etsteds i gulvet eller væggen, og man ikke får slukket netop på det sted, er al umag derfor aldeles forgjæves, for det er da ganske vist, at huset vil brænde helt op.

20. Gjesper katten, kommer fremmede til gårds.

21. Slikker katten forlabberne og pudser sig bag öret, kommer snart regn.

22. Når katter slås i kjøkkenet, skal der opstå trøtte mellem mand og hustru.

23. Når en drager på reise, og den første han møder er et fruentimmer, vil reisen ikke blive lykkelig; at træffe en mand og hest er derimod meget godt.

24. Kommer et fruentimmer i smedjen, kan jernet ikke lade sig sveitse.

25. Hvis det på bryllupsdagen er skyet veir, skal brud og brudgom blive velstående; regner det, skal de blive rige.

26. Som veiret er på bryllupsdagen, skal det blive på begravelsesdagen.

27. Når man tager en fisk ud af garnet, og den udstöder en artikulerende lyd, skal der blive mange fiske (det er: den »råber efter mage«).

28. Kommer en humle ind i stuen, er en tigger påfærde.

29. Kommer en loppe på hånden, skal man blive glad.

30. Dersom man kan klemme hönseæg istykker efter enden, vil man få en foræring af præsten.

31. Når det glöder i ansiktet på höire side, taler præsten vel om en, er det på venstre side, laster han.

32. River det i næsen, skal man straks få se præsten.

33. Når man hugger sig i læggen, må man ikke sy hullet på strömpen igjen, för såret er helbredet, for ellers vilde det ikke blive godt igjen.

34. Trækker en vesten på bagvendt, skal han snart blive drukken.

35. Ingen må skjære sine negler eller klippe sit hår på fredag, for så heder det: fredagsskärne negler og fredagsvasket hår, og knapt om dette liget himmerige får.

36. Dersom kokkepigen mærker, at flödegröden svider, skal hun blot kaste et stykke uldent töl ligeunder gryden.

37. Hvis en har fået en hvid flek på neglen, har nogen löiet på ham, har han flere, er det ligeså mange lögne.

38. Det betyder krig, at en höne galer på samme måde som hanen.

39. Når nordlyset er rött, betyder det krig.

40. Om slangen siges: »Du er bedre i røno end i syno.»
41. At drömme om orme, betyder altid noget godt.
42. At drömme om konger, betyder altid noget ondt.
43. At drömme om blod, betyder at en ulykke er for hånden.
44. At drömme om sorte heste, betyder at man kommer ud for uvenskab.
45. Hvad man drömmer den første nat man ligger på et fremmed sted, skal gå i opfyldelse.
46. At drömme om krigsfolk, betyder skuffede forventninger.
47. At drömme om sliskende fruentimmer, betyder modgang.
48. At drömme om småbörn, betyder sorg.
49. At drömme om grønne marker, betyder at der snart skal komme sne.
50. At drömme om at færdes i bratte bakker, betyder at der snart skal komme stormveir.

3.

At faste på kjæresten sin.

Det er ikke mange år siden det var en almindelig skik i Valders, Lærdal i Sogn og andre fjeldbygder at »faste på kjæresten».

Ganske sikkert fik de vide, hvem de skulde blive gifte med, når de fastede juleaftenskvelden.

Den, som vilde »sidde i julestuen», som det hed, måtte juleaften fra tidligste morgen til kveld ikke smage mad, og ei heller öl, brændevin eller nogetsomhelst drikkendes. Også måtte det være en uomtvistelig hemmelighed for alle, at man vilde faste, undtagen for en god ven, man trygt kunde stole på.

Når mørket faldt ind julekvelden, listede vennen sig til at bære en trebenet stol, fastestolen kaldet, bort til et hus, hvor den, som skulde faste, aldrig havde sovet, og det var gjerne badstuen man tog

sin tilflugt til. På fastestolen satte han en skål vand, en bolle öl og et glas brændevin.

Salmebogen og ildtangen måtte man have i hånden, thi det var et voveligt stykke arbejde at faste.

Nu kom det an på hvad kjæresten drak af, for med det samme hun steg ind gennem døren og hilste »god aften», tog hun i en fart og drak af det, som var stillet frem på fastestolen. Drak hun af brændevinet, så blev man velstående, man fik en ustyrtelig mængde heste, kjör, får og grise. Drak hun af öppet, så blev der ikke slig velstand, for hun bragte ikke rigdom med kjæresten da, men alligevel slog det ikke feil, at man vilde blive en velstående bonde. Drak hun derimod af vandskålen, da blev man værendes i armoden al sin dag. Men det kunde også hænde, at den man skulde blive gift med, enda ikke var fød, og isåfald blev der kastet ind i »julestuen» et bitte lidet skrigendes pigebarn, indsvöbt i en stakfille. Skulde man dö ugift, blev en ligkiste langet ind.

En, som hedte Anders Vold, fra Lærdal i Sogn, sad i »julestuen» for omkring to hundred år siden. Han ventede og ventede mest hele natten, men ingen jente kom der förend imod grålysingen. Da gik døren op med et brag, så at han trodde huset måtte styrte ned, og ind trådte en ung, vakker jente; hun havde nok haft gode 10 mile. at gå, for skoene hendes vare udslidte, så at tærne stod udenpå. Sveden dryppede fra panden, men, hurtig som en vind greb hun brændevinsglasset og tömte det i et drag, og — væk var hun. Nu havde Anders Vold fået se, hvem der skulde blive hans kone, men *hvorfra* hun egentlig var, se, det var en gåde, som alene tiden fik löse. Anders fik være tålmodig, der var ingen anden råd med det.

Nok havde han seet det på klædedragten hendes, at det var en Valdersjente, for de har anderledes stak og tröie jenterne i Valders end i Lærdal. Såsnart det led frem på våren — Filefjeld, som ligger mellem Lærdal og Valders, var ikke godt at reise over på vintertide forstår sig — strög han over dal og fjeld til Vang i Valders. Först mödte han frem ved St. Tomaskirken på Filefjeld, hvor han fik höre, at der var messe. Han overså alle jenterne inde i kirken, så at ingen undslap hans opmærksomhed. Men den jenten så han slet ikke.

Han mødte op ved alle sammenkomster, stadig var han på vagt der, hvor jenteflokken færdedes; men det var det samme, den jenten, som havde været hos ham i julestuen, var ingensteds at se, og derfor begyndte han så småt at tænke på tilbageveien eller hjemreisen. Men så fik han pludselig det indfald, at først måtte han se selve Vangsbygden og kanske atter en gang se og om muligt tale med den præst, som havde holdt messen i St. Tomaskirken på Filefjeld, præsten, som forekom ham at tale »lærdalsmål» — det var præsten i Vang, dansk af fødsel, som kanske havde ligesåmange »rr» i udtalen, som Anders selv — i ham var Anders på en så særegen måde bleven glad. Og dog var han ikke glad. Han tog så småt på at blive noget tilårs og så havde han ikke nogen hjemme til at stelle maden, for mor hans var bleven gammel. Det kosted på dette. Broderen hans vilde have arven sin og blive landhandler på strandstedet Lærdalsören, men Anders havde ikke penge før han fik giftet sig, og fik kjærringarven til at betale gjælden med. Han gik ind på flere gårde i Vangsbygden og undrede sig over, hvor hun var at finde. Sent en lørdagskveld gik han ind på gården Steile, for slige karer som Anders tar gjerne ind til de gjæveste, de, og så havde han, som sagt, sådan god lyst til atter at se og tale med den præst, som han troede måtte tale »lærdalsmål». Jo, der blev en råd til det. Nu var Anders netop kommen til det sted, hvor præsten boede, og denne tog da på med sit ægte kjøbenhavner-dansk at spørge ham, hvorfra han var, og hvor han agtede sig hen.

»Eg trurr atte præsten err gal, elderr så-o err han en tyrkerr — eg forstorr ikkje ka de sei», sagde Anders hen i veiret. Præsten lo, og han Anders lo, men tilslut bad han om at få lægge sig til at sove. Til sengs kom han i en fart.

Om morgonen kom en rødkindete jente ind i kammeret og vilde traktere Anders med kaffe af den store sølvkanden, hun havde på et bræt. Lækkerier af forskjellige slags var der mer end nok af på den sølvopsats, som stod ved siden af kanden og en ligeså mægtig sukkerkop. Slig stas havde han forhen aldrig seet. Men det forunderligste af alt var dog, at han netop da fik se og tale med den pige, han havde fastet på, og som han havde søgt efter på så mange

steder. Det var nok hun Margrete Vangensten — far hendes, magister Ove Ovesen Vangensten, som var bleven lei krigsurolighederne i Danmark, var flyttet op til Norge og blet sognepræst til Vang år 1654 — som da stod lyslevende for ham.

Frieren gjæstede en tid på Steile. Da de blev noget kjendte med hinanden, bar han op målet og sagde, hvad ærinde han havde. De blev enige om, at ældste bror hendes Margrete, juristen Bøye Vangensten, skulde blive med til Lærdal og overse gården og herligheden hun skulde få, hvis hun tog imod giftermålet.

Jo, det gik, som det gamle ordet lyder, »at ingen kan sin skjæbne råde», for om våren holdt Anders Vold bryllup med Margrete Vangensten på Steile.

Hun kom sig utrolig bra, for Vold var den sprækeste gård, som fandtes i Lærdal, og Margrete — skjönt præstedatter — blev en due-lig bondekone, der passede sit stel så godt, at hun blev mønster for mange. — End den dag idag lever ætlinge af Anders Vold og Margrete Vangensten, hvoraf enkelte har udmærket sig ved stor åndskraf og bærer fremdeles navnet Vangensten.

Jenterne havde en artig kunst for at få vished om, hvem de skulde få til mand.

Om juleaften fastede de fra morgen til kveld. Lidt för de gik tilsengs, satte de et brændevinsglas i en fjösnöv, og dersom de kunde vågne præcis med samme solen viste halv skive i öst, fik de se kjæresten i brændevinsglaset.

Helgomesaften var også en sikker fastedag. Da skulde pigen have en ostemole i lommen hele dagen, men smage på den måtte hun aldeles ikke. Om kvelden lagde hun sig i et hus, hvor intet levendes væsen havde sovet. Ostemolen blev stukken i venstre tröieærmet og tröien lagt til hovedpude. Straks förend hun lagde sig, skulde hun lukke munden og öinene og gå baglængs ind i det hus, hun vilde sove i om natten. Nu var det regel, at hun skulde sove en stund, så skulde hun vågne, tage en liden bid af ostemolen og sove igjen.

De, som bar sig ad på den måde, drömte ganske sikkert om den gutten, de skulde blive gift med.

Det var gjerne de allervakreste jenter, som fastede på en oste-mole. En gang da de om kvelden gik baglængs rundt huset, lå en stor tindharv midt i veien for dem. Det var nok han Ola, tjenestegutten, som skjönte, hvad de tænkte sig til, der havde lagt harven did. Den første jente faldt på ryggen bent ned på tindharven, og den anden jente faldt over hende igjen. Der lå de og jamrede sig, skratlo og jamrede sig omigjen, så der blev nok ingen drömme af den gangen.

En anden jente gik det bedre med. Hun gjorde det akkurat, som hun var foresagt, og hun drömte, så det forslog. Hun syntes, hun red på en rød brudehest, og at der straks foran hende stod en gut i gråsorte knæbukser og rød topluve. Han havde grønne hosebånd med store, röde kruseduller i enden. Når han gik, så dinglede disse store kruseduller så nydelig omkring læggene. Da kjendte hun ham; det var han Ola Rundtop, som eiede hosebåndene, og med ham blev hun gift på 3-månedersdagen efter.

OVE B. STEILE.

